CZU:821.135.1-34(478).09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.22

UN SIMBOL ARHETIPAL AL IMORTALITĂŢII

Tatiana BUTNARU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5771-908

Rezumat. *În articolul de faţă şi-a găsit expresie semnificaţia arhetipală a păsării-cuc, un topos folcloric de o răspândire largă în eposul nuvelistic, cu vădite semnificaţii sacrale şi resorturi de maximă concentrare lăuntrică. Imaginea păsării-cuc este prezentă în mai multe texte folclorice, cântece lirice, subiecte baladeşti, fiind amplasată în contextul unor situaţii ritualice, cu deschidere spre noi dimensiuni ontologice, exprimă diferite ipostaze ale spiritului uman, cu orientare spre o dramatică contemplare a rosturilor omeneşti, a unor probleme vitale de viaţă. Pasărea-cuc participă la drama sufletească a eroilor epici, apărând în ipostaza de mesager al unor profunde trăiri, sentimente, frământări interioare şi poartă o semnificaţie simbolică şi funcţională în acelaşi timp, are menirea să aprofundeze un vast univers spiritual, ca să exprime nişte resorturi fundamentale ale existenţei umane.*

Cuvinte-cheie*: arhetip mitic, pasăre a predestinării, topos folcloric, univers spiritual, epos nuvelistic, orizont popular, remediere funcţională.*

An Archetypal Symbol of Immortality

Abstract. *In the present article - the archetypal meaning of the bird - cuckoo, a folkloric topos of wide distribution in the novelistic epic, with obvious sacred meanings and springs of maximum inner concentration, found expression. The image of the bird - cuckoo is present in several folklore texts, lyrical songs, ballad subjects, being placed in the context of ritual situations, with openness to new ontological dimensions, it expresses different postures of the human spirit, with an orientation towards a dramatic contemplation of human joints, of vital life problems. The cuckoo bird participates in the soul drama of the epic heroes, appearing as a messenger of deep feelings, feelings, inner turmoil and carries a symbolic and functional meaning at the same time, it is meant to deepen a vast spiritual universe, to express some springs fundamentals of human existence.*

Keywords*: mythical archetype, bird of predestination, folkloric topos, spiritual universe, novelistic epic, popular horizon, functional remediation.*

În tradiţia folclorică a românilor, pasărea-cuc are o semnificaţie arhetipală deosebită şi transpare drept un topos folcloric de o individualizare estetică pregnantă, fiind interceptată drept „o pasăre augurală şi un simbol al imortalităţii,

este vestitorul primăverii, mesager din alte lumi, … o pasăre a nemuririi" (Evseev, 1997, p. 89). După cum precizează în continuare autorul acestor aserţiuni, cucul „este pasărea de cea mai mare importanţă în riturile agrare, în cultul strămoșilor mitici, în legende şi în lirica de dragoste" (Evseev, 1997, p. 101). Nu numai Evseev, dar şi alţi specialişti din domeniul folcloristicii, în marea lor majoritate, au evidenţiat calităţile sacrale deosebite ale acestui arhetip mitic, au subliniat în mod special gândul, că „nici una dintre păsări nu e atât de des pomenită măcar pe departe – nu numai în cântece, în legende, proverbe, credinţe – precum cucul, nu numai la noi, ci şi la toate popoarele zonei septentrionale a pământului" (Papadima, 1968, p. 90). Or, geniul popular, în numeroasele credinţe, incursiuni lirico-narative, texte folclorice s-a referit la importanţa conceptuală a acestui arhetip mitic, a imortalizat această pasăre printr-o comparaţie sugestivă: „Cum este cucul ales între toate păsările şi busuiocul dintre toate florile" (Papahagi, 1979, p. 180), l-a prezentat în analogie cu diferite personaje mitologice din folclorul nostru ritualic, în strânsă legătură cu „cultul stămoşilor şi străvechilor divinăţi ale naturii" (Evseev, 1997, p. 102).

Motivul păsării-cuc, prezent în mai multe texte folclorice, cântece lirice, subiecte baladeşti, este amplasat într-un context etnologic specific, fiind orientat spre evocarea anumitor probleme şi situaţii de viaţă. Pasărea participă la drama sufletească a eroilor epici, apărând în ipostaza de mesager al unor profunde trăiri sufleteşti şi poartă o semnificaţie simbolică şi funcţională în acelaşi timp. Astfel, într-un text baladesc, cu vădite accente lirice, axat pe tematica înstrăinării se spune:

„Cucuşor, desfă-ţi aripa
Şi du carte la mămica.
Şi o du în depărtare,
Unde inima mă doare" (AF IFRBPH, 1969, f. 27-28).

În situaţia epică descrisă, „cucuşorul" transpare în ipostaza unui purtător de cuvânt al fiicei înstrăinate, este mesagerul care transmite întreaga gamă de sentimente ale personajului epic, exprimă o senzaţie de melancolie grea şi copleşitoare, de frământări interioare diverse, în ultimă instanţă, exprimă starea sufletească a eroinei aflate în depărtare şi despărţită de cei apropiaţi. Simbolismul păsării transpare în corelaţie cu nişte resorturi de maximă intensitate lăuntrică, vine să aprofundeze „elegia înstrăinării" (Caracostea, 1969, p. 532), este chemată să exteriorizeze o profundă dramă existenţială. În acelaşi timp, este dezvăluită o gamă complexă de trăiri, determinată fiind de o stare de neliniște şi durere sufletească, prefigurată metaforic prin nişte imagini şi sugestii poetice oximoronice, intuite până la unele generalizări estetice ale realităţii, ce capătă nemijlocit şi o nuanţă specifică de dor, jale, de nostalgie copleşitoare.

De subliniat, imaginea păsării-cuc este amplasată în contextul unor situaţii existenţiale ritualice de limită şi are deschidere spre o dimensiune absolută,

exprimă diferite ipostaze ale spiritului uman, se manifestă în dramatica contemplare a rosturilor, problemelor existenţiale, cu care se confruntă în permanenţă omul. Glasul cucului vibrează „cât îi lunca Nistrului" (Colac, 2004, p. 176), având deschidere spre o dimensiune absolută, se încadrează în veşnica corelaţie dintre cele două tărâmuri ontologice, viaţa şi moartea. Încadrat în tematica familial-erotică, de cele mai multe ori, „cucul frăţior" este chemat să aprofundeze o atmosferă elegiacă, sub forma unor confesiuni, meditaţii despre „marea trecere", despre trăirile şi sentimentele general-umane. Imaginile artistice recreate în unele cântece populare conturează o stare de seninătate lăuntrică, dar şi de resemnare sufleatească, prin analogie metaforică, este exprimată alegoria vieţii omeneşti, determinată de ridicări şi prăbuşiri interioare, dar şi de o evidentă jubilaţie sufletească reveletoare. Un exemplu concludent:

„Frunzuliţă şi-o lalea,
Cuculeţul ce-i zicea?
Ia taci surioara mea,
De-oi auzi că-i muri
Penele mi-oi jumuli,
Jumătate le-oi cerni
Şi-oi veni şi te-oi jăli.
M-oi urca pe mărăcine
Şi te-oi jeli, soră, bine,
C-ai fost străină pe lume…" (AF IFRBPH, 1961, f. 14).

Această răvăşire sufletească generalizează universul simţirii populare, găsindu-şi concretizare printr-un dor nestăvilit de viaţă, de aproapele, de drag de lumea înconjurătoare. Versurile ce urmează în continuare se manifestă prin nişte nuanţe de sorginte mioritică, oferind o deschidere de orizont spre o continuitate a vieţii, dincolo de tărâmurile veşniciei, este „dorul stânei îndepărtate" (Caracostea, Bârlea, 1971, p. 138), ceea ce semnifică contemplarea lăuntrică a unui bilanţ existenţial.

„Şi te-oi jeli cu focuşor,
Că ai fost, soră, cu dor
Şi ai cucul frăţior" (AF IFRBPH, 1961, f. 14).

În ipostaza de pasăre a predestinării, „cucul frăţior", la fel ca şi turturica sau mierla, capătă în această ordine de idei, o analogie metaforică cu destinul trecător al omului, el poare fi raportat la trecerea ireversibilă a timpului şi viabilitatea sentimentelor umane. „Cucul, în credinţa omului din popor, este o pasăre misterioasă, scrie V. Alecsandri, ce are tainice legături cu soarta omului. Glasul său meneşte a bine, când răsună de-a dreapta auzului, şi, dimpotrivă, meneşte a rău, când răsună în stânga" (Alecsandri, 1976, p. 475). Misterul păsării este predispus spre remedierea diferitor stări şi sentimente contradictorii, înfăţişează drama unui

destin existenţial, marcat de căderi şi prăbuşiri interioare, aprofundează ideea de solitudine nostalgică în faţa trecerii ireversibile.

De multe ori, substanţa elegiacă exprimată prin intermediul acestui topos folcloric este înlocuită treptat printr-o stare de seninătate sufletească, este vorba de o aură benefică, care se manifestă prin capacitatea nemijlocită de a transmite „puterea sacrală ogoarelor, determină norocul şi belşugul" (Evseev, 1997, p. 89) roadelor pământului, exprimă ideea de fertilizare a naturii, de perpetuare şi continuitate a vieţii în aspectele sale fundamentale.

Aflată într-un dialog polemic cu întruchiparea demistificată a morţii, pasărea-cuc, îşi demonstrează superioritatea şi pledează pentru triumful vieţii asupra haosului şi peste întunericul existenţei efemere. Astfel, într-o baladă de o profundă de inspiraţie mitică, la rugămintea morţii, „Cucule cu pană sură, / Schimbăţi glasul tău cu mini" (AF IFRBPH, 1969, p. 40-41), pasărea îi va răspunde cu demnitate şi îndrăzneală:

„Eu glasul nu ni-oi schimba,
N-are în codru cine cânta.
Glasul meu cine-l aude,
Inimioara'ntrânsul râde.
Dar glasul tău cine îl vede,
Nu mai calcă iarbă verde" (AF IFRBPH, 1960, p. 104).

Balada dezvăluie o situaţie specifică de jubilaţie sărbătorească a vieţii asupra morţii, relevă triumful binelui asupra răului. Acest mesaj de idei este aprofundat în mai multe texte folclorice, înregistrate în contextul etnologic basarabean, unde cântecul păsării-cuc se manifestă în dimensiunea unei interpretări concertistice demne de individiat, fiind marcată de nişte intonaţii lirice vibrante, melodioase.

De aceea, pasărea-cuc mai poartă şi o conotaţie erotică, întrevedem un dor nestăvilit de viaţă, de oameni, dar, în acelaşi timp, şi de aproapele, sentimente raportate la o stare de efervescenţă sufletească. Expresia metaforică „cântă dorul dorului", exprimă o culminaţie emoţională, ce poate fi interpretată drept o expresie a împlinirii lăuntrice, cu deschidere spre un complex de valori ale spiritualităţii autohtone, înclină spre ideea de realizare, este o celebrare a iubirii şi înfloririi totalizatoare.

„Colo în pădurea verde
Cântă-un cuc, dar nu se şede,
Aşa cântă-n mine dorul,
Când mă chiamă puişorul" (Mocanu, 2001, p. 52).

De menţionat, anume, datorită acestor calităţi sacrale, cucul mai posedă şi nişte „practici divinatorii", fiind numit în popor „blagoveş(t)nicul" (Evseev, 1997, p. 101), deoarece, după opinia unor etnologi, începe să cânte primăvara, odată cu venirea sărbătorii numită în popor „Buna-Vestirea" sau „Blagoveştenie", „una din cele mai importante sărbători creştine" (Băieşu,

2004, p. 64). Din aceste considerente, rezultă ideea, că în ipostaza sa de pasăre augurală, cucul este plăcut Lui Dumnezeu, el vine ca să aducă oamenilor bucurie sufletească, lumină, căldură, este „vestea cea bună", ce se manifestă prin tendinţa de revigorare a naturii şi a vieţii, prin desăvârşirea spirituală a coordonatelor existenţiale ale universului. Vedem nişte revelaţii interioare specifice condensate şi într-o versiune de cântec liric popular, unde sensibilitatea autorului anonim atinge dimensiunile baladescului, mai ales atunci când se referă la jubilaţia sărbătorească a naturii, a realităţii înconjurătoare privită în analogie cu semnificaţia arhetipală a păsării-cuc:

„Sus în vârfu nucului
Cântî tata cucului,
La mijlocu nucului,
Cântî puiul cucului,
Iar mai jos de rădăşină
Cântî maica şei bătrână.
Şi-aşa cântî de duios,
Di sî lasî frunza-n jos.
Ş-aşa cântî di dureri,
Di mai toată frunza pieri" (AF IFRBPH, 1969, f. 145-146).

Este vorba de o germinaţie totalizatoare, care se manifestă în armonia generală a universului, condensată prin nişte stări sufleteşti de excepţie. Se poate face referinţă la ritmurile primare ale naturii, raportate la un cadru existenţial specific, unde persistă „nişte stări primare geomorfe a vieţii pe pământ" (Rusu, 2005, p. 55), determinate fiind de o evidentă iniţiere mitologică. Cucul imprimă acestei simfonii corale o notă particulară şi aprofundează o jubililaţie specifică, în acelaşi timp, mai poartă o semnificaţie erotică, îndeamnă la dragoste şi împlinire sufletească. Melodicitatea versului, claritatea, profunzimea exprimării determină orizonturile simţirii populare în cadrul unor meditaţii lirice profunde.

Există şi situaţii atunci când părerile exegeţilor nu coincid, se contrazic într-o anumită măsură, în special, atunci când se referă la semnificaţia arhetipală a acestui topos folcloric. Astfel, în cunoscutul său Dicţionar de simboluri literare, M. Ferber califică pasărea respectivă „destrăbălatul cuc" (Ferber, 2001, p. 74) şi exprimă ideea că acesta este „simbolul adulterului". Dacă turturica figurează în majoritatea exegezelor etnografice, drept o expresie a iubirii şi credinţei, „al tristeţii şi fidelităţii conjugale" (Evseev, 1994, p. 190), pasărea-cuc, din contra, transpare drept „o pasăre nestatornnică cu îndoelnice calităţi domestice" (Fochi, 1975, p. 128), fiindcă acesta „îşi depune oule în cuiburile altor păsări" (Ferber, 2001, p. 73), lăsându-şi puii să fie crescuţi de păsări străine, un moment funcţional, relevat şi în unele subiecte baladeşti, îndeosebi, în cântecele de jale, în doine, în diferite confesiuni existenţiale, acestea fiind marcate de o tonalitate meditativă gravă şi un lirism copleşitor. Astfel, într -un cântec baladizat înregistrat în Criva,

r. Briceni, sunt evocate nişte momente contradictorii prin însăşi esenţa lor, în analogie cu relatările expuse anterior, autorul anonim vorbeşte cu un sentiment specific de durere şi răvăşire sufletească, atunci când „cucul cel bătrân" , îşi afişează comportamentul său enigmatic printr-un moment funcţional de remediere, părăsindu-şi puii şi lăsându-i, ca o altă pasăre „să fie la puiuţi mămucă":

„S-a dus cucul cel bătrân
Şi-a lăsat puii plângând,
şi zbura din fagi în fagi,
şi-a lăsat puii săraci,
şi zbura din flori în flori –
n-avea grija puilor" (Mocanu, 2001, p. 54),
iar mai apoi, peste un anumit răstimp,
„Cucu, păsăre hicleană,
Pe puiuţiţi la dânsu-i chiamă
Şi-i ia sub aripa sa
Mândru-i învaţă a cânta" (Mocanu, 2001, p. 54).

Implicat în diferite jocuri erotice imprevizibile, „cucul – pasăre hicleană" mai este prezentat în analogie cu „bărbatul adulterin" (Ferber, 2001, p. 73), situaţie în care se face abstracţie de calităţile sacrale atribuite acestui topos folcloric, cu alte cuvinte, are loc o detaşare ironică faţă de semnificaţia sa arhetipală iniţială:

„Un cuc în fiecare pom
Îşi bate joc de bietul om
Cu-cu
O, cu-cu singur şi blestemat
Cum îţi râzi tu de omul însurat" (Ferber, 2001, p. 74).

Din această perspectivă, ne putem referi la balada *Cucul şi Turturica*, unde pasărea-cuc o roagă pe Turturică să-i accepte iubirea, dar de fiecare dată este respins printr-un refuz categoric: „Ba, cucule, ba./ Nu te-oi asculta,/ Dă-mi tu bună pace…" (Alecsandri, 1976, p. 352), eroina fiind predispusă să se transforme pe rând „în azimioară – vatră", „trestioară – baltă, subţire şi naltă", „un mic ciobănaş, din fluier doinaş", „iconiţă mică într-o biserică" (Alecsandri, 1976, p. 352). Duetul verbal şi schimbul de replici dintre personajele aflate în acest dialog contradictoriu, relevă incompatibilitatea acestor simboluri arhetipale erotice, care nu pot avea o relaţie de parteneriat, nu pot crea un cuplu conjugal, fiindcă au o coloratură diferită şi fac parte din diferite orizonturi existenţiale. Fenomenul în discuţie, îşi găseşte explicaţie printr-un moment de remediere funcţională, ce caracterizează tipologia păsărilor prefigurate într-un dialog polemic interminabil, acesta făcând parte dintr-un „complex de colizii umane, spirituale, morale, sociale" (Hâncu, 1986, p. 62), concretizat într-un conglomerat aparte din ciclul metamorfozelor cunoscut la mai multe popoare „în zona sud-est europeană" (Fochi, 1987, p. 158). În

această ordine de idei, în bibliografia de specialitatate se vorbeşte desppre ,,identitatea morfologică a subiectului la români şi macedonieni" (Fochi, 1975, p. 131), care se manifestă prin nişte „interpătrunderi culturale" şi similitudini cu poezia populară a mai multor ţări europene. B. P.-Hasdeu, la rândul său, aduce cu această ocazie, drept argument un bogat material factologic, cu un evident caracter comparativ, „o notiţă de literatură comparativă", unde circulaţia subiectului este amplasată „în România, Persia, Francia" (Hasdeu, 2011, p. 270). Pe lângă celelalte „surprize" ale metamorfozelor desprinse din presupusul joc erotic al păsărilor îndrăgostite, unde cucul deţine rolul de „agent" (Hâncu, 1977, p. 212) principal, Hasdeu mai evidenţiază în *Cucul şi Turturica* nişte situaţii poetice surprinzătoare, precum ar fi versurile dintr-un „variant francez", unde „amantul se schimbă în ţărână pentru ca să poată acoperi cadavrul iubitei sale" (Hasdeu, 2011, p. 270). La fel ca şi în versiunea românească, textul poetic depistat şi analizat de Hasdeu în versiune franceză, copleşeşte prin profunzime şi o evidentă intensitate lirică, se manifestă prin nişte acorduri de profunzime elegiacă, aşa cum se prezintă versurile ce urmează în continuare: „Si tu te fais morte/ Qu ainsi ils t enterrent,/ Je me fair terre / E de mois cuvriront" (Hasdeu, 2011, p. 271), ca să îndreptăţiască, cu justificat temei, aprecierea adusă baladei respective de „mic diamant poporan" (2011, p. 271) al creaţiei noastre folclorice.

În ipostaza de pasăre „mitică" (Vulcănescu, 1987, p. 269), dar şi topos al predestinării, imaginea păsării-cuc determină o complexitate de paradigme şi conotaţii imagistice, ce vor străbate marile teme ale eposului popular, ea vine să aprofundeze un vast domeniu de investigaţie folclorică, să ne aducă spre contemplarea lăuntrică a unui univers spiritual, care indică „solidaritatea geniului românesc cu acele realităţi vii, pe care istoria nu le poate atinge: Cosmosul şi ritmurile cosmice" (Cabasila, 1989, p. 146).

Referinţe bibliografice:

1. AF IFRBPH, 1960, ms. 134, f. 104, Coteala – Briceni, inf. A. Bulgari, culeg. V.Gaţac.
2. AF IFRBPH, 1961, ms. 200, f. 14, Giurgiuleşti – Vulcăneşti, inf. V. Longi, culeg. I. Gherman.
3. AF IFRBPH, 1969, ms. 202, f. 40-41, Alexandrovca – Voznesensc – Nicolaev, inf. M. Otrocuş, culeg. N. Băieşu.
4. AF IFRBPH, 1969, ms. 209, f. 145-146, Cigărleni – Anenii Noi, inf. Gh. Bâcu, culeg. A. Hâncu.
5. AF IFRBPH, 1969, ms. 209, f. 27-28, Ţipala – Anenii Noi, inf. M. Castraveţ, culeg. A. Hâncu.
6. ALECSANDRI, Vasile. *Opere*. V. I, Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1976.
7. BĂIEŞU, Nicolae. *Sărbători domneşti*. V. I, Chișinău: Editura Cartea Moldovei, 2004.

8. CABASILA, Nicolae. *Tâlcuirea dumnezeeştii liturghii şi viaţa lui Iisus Hristos*. Bucureşti: Editura Episcopiei Bucureştilor, 1989, p. 146.

9. CARACOSTEA, Dumitru, BÂRLEA, Ovidiu. *Problemele tipologiei folclorice*. Bucureşti: Editura Minerva, 1971.

10. CARACOSTEA, Dumitru. *Poezia tradiţională română*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1969.

11. COLAC, Tudor. *Nistrule, apleacă-ţi malul. Folclor poetic din Transnistria*. Chişinău: Editura Grafema libris, 2004.

12. EVSEEV, Ivan. *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*. Timişoara: Editura Amarcand, 1997.

13. FERBER, Mikail. *Dicţionar de simboluri literare*. Chişinău: Editura Cartier, 2004.

14. FOCHI, Adrian. *Coordonate sud-est europene ale baladei populare româneşti*. Bucureşti: Editura Academiei, 1975.

15. FOCHI, Adrian. *Valori ale culturii populare române*. Bucureşti: Editura Minerva, 1987.

16. HÂNCU, Andrei. *Conglomeratul baladic al transformării în păsări: Cucul şi Turturica, Mierla şi Sturzul, Metamorfozele, Amărâta turturică*. În: *Limba şi Literatura moldovenească*, 1986, nr. 4.

17. HÂNCU, Andrei. *Eposul baladic la moldoveni*. Chişinău: Editura Ştiinţa, 1977.

18. MOCANU, Maria. *Lin-pelin*. Timișoara: Editura Auguste, 2001.

19. PAPADIMA, Ovidiu. *Literatura populară română. Din istoria şi poetica ei*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1968.

20. PAPAHAGI, Tache. *Paralele folclorice*. Bucureşti: Editura Minerva, 1970.

21. Hasdeu = PETRICEICU-HASDEU, Bogdan. *Balada poporană Cucul şi Turturica în România, Persia, Francia. Notiţă de Literatură Comparativă*. În: *B. P.-Hasdeu. Scrieri*, Volumul V. *Folcloristică*. Chişinău: Întreprinderea Editorial Poligrafică „Ştiinţa", Biblioteca Municipală „B. P.-Hasdeu", 2011.

22. RUSU, Aurelia. *15 iunie. M. Eminescu*. În: *Buletin*. Serie nouă, 2005, nr. 2.

23. VULCĂNESCU, Romulus. *Mitologie română*. Bucureşti: Editura Academiei, 1987.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone şi interconexiuni europene în creaţia populară şi literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.